
Փորագործիչ — դժագործիչ Չոհրաբեանը յետագայ շրջանում անում է մի նոր նախաձեռնություն : Պատրաստում է նաև արեւելեան դործիական երաժշտութեան պատկեր կազմող նախագիծերից մէկը : Դա քառն է, որի նուրբ լարերն ա՛յնքան հարադատութեամբ արտայայտում են արեւելքի հին-չիններէի բոլոր նրբութիւնները՝ իրենց դունազեղ երանգներով : Թառի արեւստը, անկասկած, նա չի կարողանում հասցնել այնպիսի բարձրութեան, ինչպէս Նոր — Զուղայեցի Եսայիայ խանը (Յովհաննէս Արգարեանը), որի պատրաստած ամէն մի թառն այժմ գնահատւում է 1000 — 1500 ռիալ, մի հանդամանք, որը բացառիկ երեսօթ է Իրանում եւ ինքնին ընտրուում է նրա քանդակած թառերի ղեկարկատական արժէքը : Նոյնպէս յիշատակենք Նոր Զուղայեցի թառի վարպետ փորագործիչներ՝ Մելիքի Դանիէլեանին, Համբարձում Արգարեանին եւ մանաւանդ Յակոբ Հայրապետեանին, որ Նոր — Զուղայում յայտնի է ո՛չ միայն որպէս Քառ պատրաստող նուրբ արեւստագէտ, այլեւ այսօր նա առանձին հմտութեամբ կերտում է նաև արեւելեան երաժշտական նախագիծերից քեանմանչէ, սազ, սանթուր, դափ, իսկ արեւմտեան կիթառ, որոնք իրենց արեւստի նրբութեամբ կարող են մրցիլ եւրոպական արտադրութիւնների հետ :

Արտադրութիւնների հետ :

Բարսեղ Չոհրաբեանի պատրաստած թառերը եւս օժտւած են երաժշտական տէխնիկայի էական տեւալներով եւ ունին ղեկարկատական որոշ դժեր : Մինչեւ այժմ նա պատրաստել է հարիւրից աւելի սաղա-Փանաշի թառեր, որոնք այսօր հնչում են Թէհրանի, Սպահանի, Շիրազի եւ Իրանի այլ կենտրոնական քաղաքների երաժշտական համերգներում ու հաւաքոյթներում :

Միանք են, ահա, փորագործիչ-դժագործիչ Չոհրաբեանի ստեղծագործութեան հիմնական յատկանիշերը : Նրա լաւագոյն քանդակներից շատերը, որոնք այսօր փորագրական արեւստի ղեկեցկութիւններ են եւ իրենց նրբութեամբ գրաւում են ձեր ուշադրութիւնը, ո՛չ միայն ղեկարկատական արժէք են ներկայացնում, այլ եւ հայ նորագոյն փայտափորագրութեան ոճերի,

ուղղութեան, ձեւակերպումների եւ այլ կարեւոր հարցերի լուսարանութեան համար ղեկեցիկ նմուշներ են եւ, որ էականն է, այսօր ձեռք յատակ դադարաւոր են տալիս Նոր — Զուղայի փայտէ՛՛՛ ղեկարկատական քանդակների էութեան եւ նախաձեռնների մասին : Այդ տեսակէտից Չոհրաբեանը թանկագին ծառայութիւն է մատուցել հայ ղեկարկատին : Այս բնութիւնը յետոյ պարզ է մի հանդամանք, որ նա իր դարադանդակներով կարող է ուրոյն տեղ դրաւել փայտափորագրութեան մշակույթի մէջ, որ կազմում է հայ ղեկարկատի պատմութեան մի կարեւոր էջը :

Ա. ԲԱՍԵՐԵԱՆ

Թեհրան

ԱՌ ՊԱԼԼԱՍ ԱԹԵՆԷ

Ա՛լ չկայ ձայն, ա՛լ չկայ երգ որ ստուերներէն դուրս քաշէ քեզ : Իր հինաւորաց իրիկունները մոռցած Ելլադան, քեզ լաւ եւս ուրանալու համար, Ակրոպոլէն հեռացաւ : Եթէ ձեռքերս անսուրբ են, ես ունիմ հողին քրմուհիի մը որ քու հողիդ վրայ Պառնասի ծաղիկներ կը թափթփի : Աւելի վեր քան սա քարերը քու լքուած պաշտամունքիդ, կը բարձրացնեմ իմ երիտասարդ պաշտամունքս, պայծառ ինչպէս ատուկեան ալիքներուն վրայ այլն Ապրիլի . քու ոտքերուդ տակ կ'այրեմ, ինչպէս խունկ մը անխառն, իմ ցաւս՝ քեզի ծառայելու համար շատ ուշ ծնած ըլլալու . . . :

... Կը լռէ իմ խորիմտ արիւնս եւ՝ անոր հետ՝ այն բարկ կեանքը որ կը թաւալի երակներուս մէջ հրաւառ : Ես կ'երթամ ինչպէս ստուեր մը՝ նշմարանքներու մէջէն, եւ ձայնը որուն ալիւնջ կը դնեմ, ձայնն է իմ երազներուս . . . : Ո՞րն է այն ստեղծագործ ձեռքը որ դուն չպիտի ստուածացնէիր . Փիդիտոս այն բնութեալն էր որ քու հողդ կազմեց : Ան քեզ անդուդական կամեցաւ, բայց ես քեզ կ'երազեմ հոյակապ քու անարատութեանդ չինական փարդերովը պսակուած անառի՛կ դիցուհի : Դարերու քերթութիւնն իր ջահն սպառեց, վերջին կարապը լռեց իր գերադոյն երգին

վրայ, բայց իւրաքանչիւր՝ ձեռք, առջեւէդ անցնելուն, ջահը նորէն կը վառէ, իւրաքանչիւր հողի քու պատերուդ մէջ ըստեւիք խօսքերը նորէն կը դառնան : Ես սիրով ու հպարտութեամբ լեցուն յետամնացն եմ, որ քու անունովդ՝ ինչպէս Կեփիսի աղբիւրներով՝ իր ծարաւը կ'անցընէ . . . :

... Ակրոպոլի ինքնակալուհի՛, ինչպէս հերոսական օրերուն՝ քեզ այս անունով պիտի հռչակէի : Կ'ուզեմ քեզ տեսնել Պարթենոնիդ մէջ կանդուն, քու մարտական ծակատուրդ եւ հանդարտ ուժովդ : Աչքերուդ մէջ պիտի վնասէի անհունութիւնը ծովերուն, ոտքերուդ տակ պիտի դառնէի քաղցրութիւնն առաւօտներու : Պիտի կաղձուկէր թափօրը Պանաթինեանց, քրմուհիներու խոստովուկ պատմութեաններ՝ համեմանքներու անուշահոտութիւններով, մամաքներու անուշահոտութիւններով, նուաճաւոր ու կակուղ դառիթաւներ,

1918

Պ. Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆԻ

« Բանասիրական Գիտութիւններ »

Պատասխանելով այն երկու ճշգրտմաններուն զոր ըրած էի առանց զինքը մեղադրելու(1), այլ « ի սէր դիտութեան եւ ճշմարտութեան », ինչպէս վերնադրած էր իմ քաղցրութիւնը, Պ. Յ. Քիւրտեան անհաւատալի անխոհեմութիւն մը դործած է, ստիպելով իր « բանասիրական դիտութեան » հետ պարզել նաեւ իր մտաւորական սլարկեղծութիւնը :

Խօսելով Զաքարիա Ալուրեցիի Օրադրութեան վրայ, որ 1938ին հրատարակուած է Երեւան, Պ. Յ. Քիւրտեան յառաջ բերած էր հետեւեալ հատուածը .

« Թ՛վին ՌճԺԴ (1665) Երուսաղէմայ Եղիազար ոմն վարդապետ դուս եկաւ, եկաւ Լատամպօլ, սուլթան Մահմադ թաղաւորէն ամբը հանեց, թէ էջմիածնայ թէ մե-

տարտամ ու յամբահալ երաժշտութիւն մը երդչախումբերու . . . :

... Փոշին մէջ քու քամահրուած պաշտամունքիդ, ո՛վ Պալլաս, դշխո՛յ դահլնկէց, հողիս կը վերակազմուի : Ան ինքզինքը կ'երազէ բաղմապատիկ, ինքզինքը կը կամենայ անսահման, որպէսյի իր սէրը, անդուդական, քեզի պատուանդան դարձնէ . . . : Քու աւերակիդ վրայ յաղթական, խորհրդանշան մը ցցուեցաւ : Քու ոտանիդ սիրտը, լուծէն աղատած, այլ եւս դաղջ նայուածք մը լոկ ունեցաւ քու խաղիներուդ համար : Ժամանակը քեզ նորէն մեղի դարձուց, անճառելի՛ կոյս, խեղանդամ բայց հոր, կապուած բայց ճառագայթարձակ, ու չկայ մէկը որ՝ անցած ատեն՝ Պարթենոնին սեմը համբուրէ եւ չղդայ, Աստուածուհի՛, քու սաղաւնիդ օղին մէջ . . . :

(Flore attique)

Քիւր. Ա. ՉՈՊԱՆԵԱՆ

ԻՍԿԱՆԻ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ռոն, թէ նվիրակ, թէ սեվալուրիս չի դան Ալի-Օսմանայ երկիրն(2) :

Այս տողերուն իմաստը շատ յատակ է : Զ. Ալուրեցի կ'ըսէ . « 1665ին, Եղիազար անուն վարդապետ մը Պոլիս եկաւ եւ սուլթան Մեհմէտէն հրամանագիր մը առաւ, որուն համաձայն էջմիածնին ո՛չ միւսուն պիտի բերուէր եւ ո՛չ ալ սեւալուրիս (վարդապետ կամ եպիսկոպոս) իբրեւ նուիրակ պիտի կրնար դալ Ալի Օսմանի երկիրը » :

Այս հատուածին առթիւ, Պ. Քիւրտեան ուրիշ դիտողութեան մը ետք, ըսած էր թէ տպագրիչ-հրատարակիչը(3) « ալիսյայտնի սխալ » մը թողած էր « չի դալ Ալի-Օսմանայ երկիրն », զոր պէտք էր ուղղել « չի դան ալ ի Օսմանայ երկիրն » (այսինքն « այլեւս չդան Օսմանի երկիրը ») :

Ըսած էի թէ Պ. Քիւրտեանի սրբադրութիւնը ճիշտ չէր բնաւ եւ Զ. Ալուրեցիի հրատարակիչը մասամբ միայն սխալած էր, եթէ կարելի է սխալ որակել ուղղադրութեան ընդհանրացած ձեւ մը : Այս վերջին նախադասութիւնը կ'ալիւնարկէր պարսկական եւ արաբական յատկացուցիչ-

(1) « Բազմավէպ », սեպտ. հոկտ. 1947 :

(2) « Բազմավէպ », նոյն-դեկտ. 1946 :

(3) Տպագրիչը ի՞նչ դործ ունի հոս :

յատկացեալներու հայերէն զբոսընթացն ձեռնին: Այսպէս, սովորութիւն եղած է զրեւ Ապտիւլ Համիտ, փոխանակ «Ապտիւլ-Համիտ» կամ «Ապտիւլ Համիտի», «Պապը Ալի» փոխանակ «Պապը Ալի» եւն.։ Նոյնիսկ հայերէնի մէջ ընդհանրացած է զրեւ «բացի քեզմէ», փոխանակ «բացի քեզմէ»։ «Ալի-Օսման» կամ «Ալի-Օսման» կամ «Ալի-Օսման», որ կը նշանակէ Օսմանի ընտանիք, Օսմանի տուն, ցեղ կամ հարստութիւն եւ թէ «Ալի-Օսմանի երկիրն» կը նշանակէ «Օսմանեան կայսրութեան երկիրները»։

Պ. Քիւրտեան կը պատասխանէ թէ իմ մեկնութիւնս կրնայ ճիշտ ըլլալ, բայց քանի որ Չ. Ազուլեցիի բնագիրը կամ երեւանեան այս հրատարակութիւնը չունիմ, չի կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս կրնամ Չ. Ազուլեցիի նման սովորաբար հեղինակի մը վերագրել «Ալի-Օսման» իման բարդ ձեւը։ Պ. Քիւրտեան կը պէտք չունի զինքը բնականաբար չի հետաքրքրեր թէ «Ալի-Օսման» ինչ կը նշանակէ թուրքերէնի մէջ։

Իմ կարգիս կը պատասխանեմ Պ. Քիւրտեանի թէ միայն Ազուլեցիի հրատարակչին եւ իմ մեկնութիւններս ճիշտ են եւ թէ իր սրբագրութիւնը հետեւանք է թուրքերէն չղիանալուն, թէ «Ալի Օսմանի երկիրը», ինչպէս որ ալ գրուած ըլլայ, կը նշանակէ միայն Օսմանեան կայսրութեան երկիրներ (թուրքիա չեմ բռնած եւ չեմ ըսեր, որպէս զի չառարկուի թէ Պուլկարիա, Ռումանիա, Սուրիա, Պաղեստին, Եգիպտոս, եւն., որ Օսմանեան կայսրութեան մաս կը կազմէին այն ատեն, թուրքիա չէին կոչուեր)։ Իրեն կը մնար, հետեւաբար, անխուսափելի եղրակացութիւնը հանել թէ ինչպէս, առանց ծանօթ ըլլալու Ազուլեցիի ո՛չ բնագրին եւ ո՛չ ալ երեւանեան այս հրատարակութեան, կըրնամ, ըստ իրեն իսկ, հաւանականօրէն ճիշդ մեկնել «Ալի Օսմանայ երկիրը», իսկ ինք ծանօթ ըլլալով թէ՛ մէկուն եւ թէ՛ միւսին, կը սխալի։

Սովորութիւն չէ, ոչ ալ անհրաժեշտ, ամէն քննադատութեան պատասխանել։ Ընթերցողը երկու կամ երեքման միայն մէկ կողմը լսելէ ետք, իր ըմբռնումին եւ զարգացումին համաձայն, ազատ է եղրակացութեան մը յանդերձ։ Ուղղորդ կրնար ուրեմն ընդունիլ կամ Պ. Քիւրտեանի մեկնութիւնը, կամ իմս։ Ան սխալած ըլլար

կամ ես, երբ առիթը ներկայանար, ո՛չ անոր եւ ոչ ալ ինձմէ պիտի խնայուէր «յայտնի բանասէր» որակումը, ծիծաղելիօրէն։ Եթէ, հետեւաբար, պէտք կը զգամ պատասխանելու Պ. Քիւրտեանի, պատճառը այն է որ Պ. Քիւրտեան կարծած է բարոյական ահարկելովով («բռնադատութիւն», վառ երեւակայութիւն, թրքալիտութիւն») լուծեան մատնել զիս։ Յետոյ, զէջ չ'ըլլար որ երբեմն մօտէն քննենք «յայտնի բանասէր»ներուն աշխատութեան եղանակը։

Ինչո՞ւ համար Պ. Քիւրտեան «ակնյայտ» իսկալ » մը վերագրած է Ազուլեցիի հրատարակչին «Ալի-Օսմանայ երկիրն» ձեւը պահած ըլլալուն համար։

Որովհետեւ անձանօթ ըլլալով «Ալի-Օսման» ին իմաստին, կարծած է թէ «Ալի» եւ «Օսման» յատուկ անուններն են, թէեւ չէ ըսած։

Ամէն մարդ կրնայ բան մը կարծել, բայց ոչ ստուգօրէն զիտնալ։ Խոհեմութիւնը կը թելադրէ, այդ պարագային, ալ ու ձախ դիմել լուսարաններու համար։ Այս զբոսընթացն հակառակ ալ, մարդ նորէն կըրնայ սխալիլ. բայց զէթ իր պարտականութիւնը խղճմտօրէն կատարած ըլլալու չըմեղանքը կ'ունենայ։ Եւ երբ ուրիշ մը իր սխալը մատնանչէ, չնորհակալութեամբ կ'ընդունի զայն։ Պ. Քիւրտեան ո՛չ այս զբոսընթացութիւնը ունեցած է եւ ոչ ալ այս իմաստութիւնը։

«Ալի-Օսման» բարդ ձեւ մը չէ (ինչ կը նշանակէ արդէն բարդ ձեւ), այլ ամենատարբերական աստիճան մը (Սալթանաթ-ը Ալ-ը Օսման, Խանեաթան-ը Ալ-ը Օսման արեւմտեան թուրքերէնին մէջ)։ Պ. Քիւրտեան կը տարակուսի՝ որ մեր մատենագրութեան մէջ ուրիշ տեղ մը կարենամ գտնել այդ ձեւը «Օսմանեան երկիրներ» իմաստով։ Կը խոստովանիմ որ հայ հին եւ նոր մատենագրութիւնը դո՛ւր չեմ գիտեր, ինչպէս զիտէ անշուշտ Պ. Քիւրտեան, եւ հետեւաբար չեմ կրնար ըսել թէ ուրիշ տեղ գործածուած է թէ ոչ։ Բայց ինչ հետեւութիւն կարելի է հանել եթէ նոյնիսկ միայն Ազուլեցիի մէջ գործածուած ըլլայ այդ բացատրութիւնը։ Հայ մատենագրութեան մէջ չափ տեղ գործածուած է, օրի-

նակի համար, «Ալ է մանչուր» բացատրութիւնը, որուն քանիցս կը հանդիպինք Դարանագրի մէջ, եւ կամ «ճոնկ» բառը, զոր գործածած է հալէպցի եպիսկոպոս մը։ Եթէ Պ. Քիւրտեան, ինծի պատասխանելէ առաջ, թուրքերէնի ծանօթ Ամերիկահայու մը դիմէր, պիտի տեսնէր որ «Ալ-ի Օսման» այնքան ալ դժուարիմաց եւ հաղուադէպ բացատրութիւն մը չէ (4)։ Չ. Ազուլեցի թուրքերէնի խոր հմտութիւն մը ունենալու պէտք չունէր «Ալի Օսմանայ երկիր» բացատրութիւնը գործածելու համար։ Պարզապէս գրած է ինչ որ լսած է։

Պ. Քիւրտեան կը կարծէ դժուարին կացութեան մը մատնել զիս, երբ քանի մը անգամ կը գրէ թէ Չ. Ազուլեցիի «բնագիրը եւ երեւանեան այս հրատարակութիւնը» չեմ տեսած։ Ճիշտ է որ Ազուլեցիի Օրագրութիւնը չունիմ, բայց անկէ հատուածներ կարդացած եմ Լէոնի Խոջայանի կապիտալին եւ Հայոց Պատմութեան Գ. հատորին մէջ։ Բայց նախ ինչ «Դարձեալ իր թրքալիտութեան հետեւելով ընդունինք որ «Ալ-ի Օսման» կը նշանակէ Օսմանի տուն, ցեղ, հարստութիւն (ուրեմն «Ալ-ի Օսման» այս իմաստը չունի, ըստ Պ. Քիւրտեանի, որ իր պատասխանին սկիզբը կը գրէր թէ իմ մեկնութիւնս կըրնար «ճիշտ ըլլալ») ասով հանդերձ ինծի կը պակսի իր ճոխ երեւակայութիւնը ասիկա վերծանելու Օսմանեան կայսրութեան երկիրները։ Եթէ Պ. Պէրպէրեան կը պնդէ թէ իր ըսածը ճիշտ է եւ իմ ճիշտ չէ բնաւ, այն ատեն, ինչո՞ւ գրել «Ալ-ի Օսմանի երկիրն»։ Այդչափ նուրբ թրքալիտ Չաքարիան պէտք էր ըսել միայն «չի գան Ալ-ի Օսման» առանց աւելորդ «երկիր»ով մը խճողելու իր նախադասութիւնը։

Պ. Քիւրտեան անգամ մը եւս ցոյց կու տայ թէ ո՛րքան խղճամիտ բանասէր մըն է, նոյնիսկ վիճարանութեան մը մէջ ուր իր «բանասիրական գիտութիւն»ը խնդրոյ առարկայ է։

Ենթադրելու հարկ չկար, որովհետեւ, զիտցողին համար, իմաստը շատ պարզ է։

Պ. Քիւրտեան իր անդիտակցութեան եւ «բանասիրական գիտութեան» փաստը կու տայ երբ կը գրէ. «Բնական է զիս չի հետաքրքրեր թէ թուրքերէնի մէջ ինչ կը նշանակէ Ալ-ի Օսման»։

Այսպէս ուրեմն, Պ. Քիւրտեան որ, «միջնադարեան» տաղասացներու գործերը եւ իր ձեռագիրներուն յիշատակարանները կը հրատարակէ, որոնց մէջ թուրքերէն, պարսկերէն, արաբերէն եւ ուրիշ օտար լեզուներէ բառեր հաղուադէպ չեն բնաւ, չի հետաքրքրուիր թէ այդ բառերը ինչ կը նշանակեն, այլ իր ըմբռնումին համաձայն իմաստ մը կու տայ անոնց։ Պ. Քիւրտեան միայն օտար բառերուն հետ չէ որ այսպէս կը վարուի, այլ հայերէն բառերուն հետ ալ, որոնց նշանակութիւնը «բնականաբար» զինքը չեն հետաքրքրեր։

Պ. Քիւրտեան լախտի հարուած մը կը կարծէ իջեցուցած ըլլալ երբ կը գրէ. «Դարձեալ իր թրքալիտութեան հետեւելով ընդունինք որ «Ալ-ի Օսման» կը նշանակէ Օսմանի տուն, ցեղ, հարստութիւն (ուրեմն «Ալ-ի Օսման» այս իմաստը չունի, ըստ Պ. Քիւրտեանի, որ իր պատասխանին սկիզբը կը գրէր թէ իմ մեկնութիւնս կըրնար «ճիշտ ըլլալ») ասով հանդերձ ինծի կը պակսի իր ճոխ երեւակայութիւնը ասիկա վերծանելու Օսմանեան կայսրութեան երկիրները։ Եթէ Պ. Պէրպէրեան կը պնդէ թէ իր ըսածը ճիշտ է եւ իմ ճիշտ չէ բնաւ, այն ատեն, ինչո՞ւ գրել «Ալ-ի Օսմանի երկիրն»։ Այդչափ նուրբ թրքալիտ Չաքարիան պէտք էր ըսել միայն «չի գան Ալ-ի Օսման» առանց աւելորդ «երկիր»ով մը խճողելու իր նախադասութիւնը։

Պ. Քիւրտեան անգամ մը եւս ցոյց կու տայ թէ ո՛րքան խղճամիտ բանասէր մըն է, նոյնիսկ վիճարանութեան մը մէջ ուր իր «բանասիրական գիտութիւն»ը խնդրոյ առարկայ է։

Գրած էի. Ալ-ի Օսմանի երկիրն = Օս-

(4) Թրքահայ մը պիտի արտասանէր «Ալ-ը Օսման»։ Բայց Ազուլեցի Թրքահայ չէ, եւ Կովկասի մէջ, ուր պարսկական եւ աղերի թուրքերէնին աղ-դեցութիւնը կը տիրէ, իզաֆեթի նշանը ի է եւ ոչ ը։ Նոյնիսկ թուրքիոյ մէջ, Դարանագրի, Ժէ զարուն, կը գրէր «հատի հոմայուն» եւ «հատտի

չերիֆ» (էջ 366 եւ 264), փոխանակ «խաթթ-ը հոմայուն»ի, եւն.։ Գէորգ զպիր, իր Պարսկերէն Բառարանին մէջ կը գրէ, օրինակի համար, «նամի իխտա», փոխանակ «նամ-ի կամ նամ-ը իխտա» (պար բառին տակ)։

մանեան կայսրութեան երկիրները:

Պ. Քիւրտեան ինձի կը վերադարձ. Ալ-ի Օսման = Օսմանեան կայսրութեան երկիրները:

Այս խեղաթիւրումէն ետք, զոր իր յուշումին կարելի է վերադարձ, կը հարցնէ թէ Աղուլեցի ի՞նչ պէտք ունէր աւելորդ բառով մը (երկիրն) խճողելու իր նախադասութիւնը: Պ. Քիւրտեան մինչեւ հիմա սորված է՞ որ աւելորդարանութիւնները արտաքինը չեն առհասարակ, եւ Աղուլեցիի պէս անուս մարդու մը զրէին տակ՝ ընդհանրապէս: Այն հատուածին մէջ իսկ, որ այս վիճարանութեան տեղի տուաւ, Պ. Քիւրտեան չէ՞ տեսած որ Աղուլեցի գրած է «Սուլթան Մահմադ Բազադէն»: Աւելորդ է ըսել թէ «Ալ-ի Օսմանայ երկիրն» ի մէջ աւելորդարանութիւն չկայ:

Իր պատասխանին մէջ, Պ. Քիւրտեան կարեւոր կէտ մը մոռցած է, այն՝ թէ ինք է որ տպագրուած ընադիր մը կը սրբագրէ եւ թէ, հետեւաբար, իր վրայ կը ծանրանայ նախ ընադիրն սխալը ապացուցանելու եւ յետոյ իր սրբագրութիւնը արդարացնելու պարտականութիւնը:

Պ. Քիւրտեան ընադիրն սխալը չէ կրցած ապացուցանել, որովհետեւ սխալ չկայ: Իսկ իր սրբագրութիւնը արդարացնելու համար կ'ըսէ թէ շատ աւելի սովորական ընդունելի ձեւը «ալ ի Օսմանայ երկիրն» է: Ընդունելի որո՞ւ համար: Կ'երևայ թէ Պ. Քիւրտեան ինքզինքը մեծ հեղինակութիւն մը կը կարծէ եւ կ'ակնկալէ որ ամէն մարդ ընդունի ինչ որ ինք կ'ընդունի: «Օսմանայ երկիր» ասացումը որ ուր զործածուած է Օսմանեան կայսրութեան համար: Յետոյ, ժէ դարուն «ալ» բառը ուր զործածուած է «այլեւ» իմաստով, եւ մասնաւորապէս Աղուլեցիի զրէին տակ: Լէոյի յառաջ բերած քանի մը էջերուն մէջ կը տեսնուի որ Աղուլեցի «այլի» զործածած է թէ՛ «եւ», այլ իմաստով («Գարձեալ մին բէռն ապրիլում այլի Նիկիդոսն ունէր», Լէօ, անդ, էջ 373) եւ թէ՛ «նորէն», անգամ մըն ալ, ա՛յլ եւս՝ նշանակութեամբ («Բ. օրէն յետնայ այլի եկի

Ամադրամ», անդ, էջ 376)(5): Երբորդ, ինչ որ կարելի եւ նոյնիսկ հաւանական է, բայց որուն մասին չէ խորհած Պ. Քիւրտեան, անհրաժեշտ էր օրինակներով ցոյց տալ թէ ձայնաւորով սկսող բառէ մը առաջ, Աղուլեցի ի կը զործածէ վտանակ յ-ի:

«Զի դալ ալ ի Օսմանայ երկիրն» անընդունելի սրբագրութիւն մըն է ունէ պարագայի մէջ:

Քեօնօղլուի մասին իր պատասխանը նոյնքան խղճալի է: Կ'ընդունի թէ սխալ է: Բայց երբ կը կարծէ սխալը ուղղել, նորէն կը սխալի երբ կը զրէ. «Քեօնօղլուն (տեսութեան, զրոյցը) իրական զրոյց մը չէ, այլ ժողովրդական աւանդութիւն մը ժ-Ձ-Ժէ դարէն շատ աւելի հին»: Լաւագոյն չէ՞ր ըլլար որ Պ. Քիւրտեան բոլորովին լռութեամբ անցնէր ճշգրտման վերային: Եւ ըսել որ Պ. Քիւրտեան «զրախօսած» է այս գիրքն ալ:

Պ. Քիւրտեանի պատասխանը կը յիշեցնէ այն անիրաւ մարդիկը, որ ամէն զինով իրաւունք չահելու համար աղմուկ կը յարուցանեն, կը պոսան, կը հայհոյեն, յուսալով որ իրենց հակառակորդը, դայ-թակղութեան մը վախէն, տեղի տայ իրենց պոռչաւորներուն առջեւ: Վիճարանելու այս ձեւը պարկեշտ չէ: Պարկեշտութեան նոյն պակասը աւելի ցայտուն կերպով կ'երևայ երբ զիս կը մեղադրէ թէ չափազանց բծխողութիւն ցոյց տուած եմ իմ զրախօսականին առթիւ:

Այս մեղադրանքը, որ յատուկ է բոլոր նեղը մնացած մարդոց, կ'արժէ որ մասնաւոր յօդուածի մը նիւթ ըլլայ:

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(5) Ուրիշ տեղ մը, էջ 375, «այլի» կը թուի նշանակել «սակայն» («այլի վարժարաւ ելաւ»):

ՄԱՐԿԱՆԱԳՐ

Վաստակաւոր վարդապետ
Արշակ Զօղապետի

Ո՛վ Արարիչ Վահագն, տիեզերքի մեծ Վարդապետ,
Երբոր բնութեան բազմաձայն օրհներգը դաշն ու բարի,
Յօղերուն հետ առաւելան, ծաղիկներու բոյրին հետ,
Թլուչիկներու եւ մանկանց դայլայլիկով Բեզ հասնի,

Լըսէ՛ հողոյ մ'անհանգիստ մրմունջներն ալ, ո՛վ Աստուած,
Իրադրո՞ւ է՛ իր արդար պահանջներն այդ հայրօրէն,
Ո՛հ, ընդունայն չըստապէ՛ ձեռքն իր զուլթիդ երկարած
Ու հէք սրտին լըսէ՛ ձայնն անհուն սիրով քու նորէն...:

Ո՛վ Տէր, ո՛վ Տէր, չընե՛ս դուն արտերն առանց անձրեւին,
Ու ցորենները վաղուան հացին համար մեր արդար,
Դէմն հրկիզող արեւիդ ջուրի կարօտ չըխամբըն.
Զի մարդկութիւնը բարի ընող չընորհդ է ան, հա՛յր...:

Աղբիւրն առա՛նց կարկաշի թող չըցամբի, Տէ՛ր բարի,
Տերեւազուրկ չըջորնան ծառերն առանց աւիշին,
Տընակը դուրի տիրոջմէն, արտերն առանց արօրի,
Մայրն անդաւակ չըմբխա՛յ, աչքն ալ առանց իր լոյսին:

Աղքատին տո՛ւր հանապաղ հացն իր ու մեղրն անուշիկ,
Անժառանգն ալ լիանայ բարիքներովն այս հողին,
Հովերդ մեղմի՛կ փրչեն յար եւ պրտուղներն ալ յուշիկ
Իր տօթակէզ համբուն վրայ թափին իր բաժին:

Այս հողին վրայ փոխադրէ, ո՛վ Տէր, Եղեմը բերրի,
Այտե՛ղ ըլլայ դատաւարանդ արդարութեամբ մը հըզօր.
Զի ըստաստմն է դաժա՛ն, կը սպառէ սիրտը բարի,
Սիրոյ զըրախտը հո՛ս պարզ ու դայն ապրինք ամէն օր:

Դրժոխքն ալ հո՛ս հաստատէ, հեղեղն ու չա՛նթ մահաբեր
Ահեղօրէն հարուածեն բռնակալ ուժն աւերող,
Թրչուածութիւնը լրիւղ աղահ ձեռքն ալ չահասէր.
Ելեքտրական հոսանքով անչարժանա՛յ, պրկուի՛ թնդ...:

Ու մանաւանդ Հայր արդար, Դուն մի՛ զրկեր դառնահամ
Մահն որ ի սպառ չրիւշը՛ գրթոտ հողին քերթողին,
Ու մի՛ կրտրեր, մի՛ կտրեր թեյն իր քնարին տարածամ
Որ կը կապէ սերտօրէն աստուածութիւնդ այս հողին:

30 - 7 - 1942

Փարիզ

ՄԱՌԻ ԱՌՄԱՃԵԱՆ